

**ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА ПОДІЛЛІ НА ПОЧАТКУ
20-Х РР. ХХ СТ.**

В статті розглядається податкова політика місцевих органів радянської влади на Поділлі на початку 20-х років ХХ століття.

Ключові слова: Поділля, ради, продрозкладка, продподаток, неп, трибунали, селянські повстання, більшовики, голод.

Податкова політика – важливий важіль впливу на суспільство. За допомогою продуманої, виваженої податкової політики можна ефективно регулювати такі складні соціально-економічні процеси, як обсяг виробництва, структурні зміни суспільства, рівень життя населення, його політичну активність тощо. Питання про місце і роль податкової системи в Україні особливо важливе в сучасних умовах, коли формується нова економічна модель функціонування народногосподарського комплексу. Політичні, державні керівники, економісти мають усвідомити досвід історії в тому, що виважена податкова політика – запорука економічного прогресу України. І навпаки, – у випадку ігнорування корінних інтересів громадян, їх суспільно-економічних потреб, незбалансованості податкової політики, економіка держави ще тривалий час може знаходитися у стані кризи [1, с. 5].

Сучасні трансформаційні процеси у народному господарстві, зокрема в аграрному секторі економіки, стимулюють звернення як дослідників-фахівців, так і широкої громадськості до специфічних особливостей перебігу господарських перетворень, що мали, зокрема, місце на Поділлі в добу непу і які багато в чому схожі із нинішніми. Зрозуміло, що побудова нового неможлива без урахування минулого досвіду, вивченню якого сприятиме дана стаття.

Питанням радянської податкової політики в Україні в роки нової економічної політики присвячено чимало наукових праць [2]. Особливої уваги заслуговує монографія С. В. Корновенка і В. М. Лазуренка «Село. Хліб. Гроші. Податкова політика радянської влади в українському селі у період непу», у якій ґрунтовно показано соціально-економічне становище українського селянства на початку 20-х років ХХ століття, вплив політики непу на село, зміст більшовицької податкової системи тощо. Автори справедливо наголошують, що «податкова система в Україні в умовах непу мала суперечливий характер. Даючи, з одного боку, можливість селянству вести господарювання на ринкових засадах, з іншого боку, податки суворо регламентували цю діяльність, спрямовуючи стихію капіталізму в річище державного капіталізму, у перспективі – соціалізму» [1, с. 154]. Фактично не дослідженою залишається податкова політика місцевих органів радянської влади на початку нової економічної політики в регіональному розрізі, зокрема, на Поділлі – важливому аграрному регіоні України.

Податкова діяльність місцевих органів радянської влади в першій половині 1920-х років була спрямована на вилучення у селян на користь держави сільськогосподарської продукції. У 1920-1921 рр. це була продрозкладка, в 1921-1923 рр. – натуральний продподаток, з 1923 р. – єдиний сільськогосподарський грошовий податок. Слід також відзначити роботу зі збору інших державних і місцевих податків, яка почалася з 1922 р. – промислового, загальногромадського, прибуткового та інших.

Реалізація продрозкладки на Поділлі була покладена на відділи заготівлі губернського і районних особливих продовольчих комітетів, створених у лютому-березні 1920 р. Збір продрозкладки на місцях здійснювали волосні продовольчі комітети, сільради і КНС. Вони складали списки платників, розподіляли продовольче завдання, звозили зерно на зсипні пункти тощо [3, с. 23].

Розмір продрозкладки залежав не від соціально-економічного становища селян і обсягу виробленої продукції, а від потреб держави в продовольстві та сировині, здатності державних заготівельних органів вилучити те, що було потрібне. Керівництво республіки не приховувало, що продовольче питання в Україні було насамперед питанням політичним – питанням боротьби з «куркулем», а фактично з усім українським селянством [4, с. 97].

Відповідно до законів про хлібну розкладку від 25 лютого і 24 серпня 1920 р., для України було встановлене завдання обсягом 160 млн. пудів. Від неї звільнялися господарства з північною площею до 3-х дес. Для Подільської губернії продрозкладка становила 5,2 млн. пудів [5, с. 438].

Практично з усіх повітів надходили скарги селян у зв'язку з конфіскацією продовольчих запасів частинами Червоної армії і неможливістю виконати продзавдання через кризовий стан сільського господарства.

Проте, незважаючи на складну ситуацію, місцеві органи влади під тиском керівних установ прагнули «викачати» з селян якомога більше продовольства. Для цього впроваджувалися такі заходи: «ударні» за збором продрозкладки райони «зміцнювалися» продпрацівниками, оголошувалися партійні й профспілкові мобілізації, проводилися продтижні та продмісяці [6, с. 67].

Звичним явищем було використання військових частин, за допомогою яких викачувалася продрозкладка. За участі 24-ї і 60-ї стрілецьких дивізій та кавалерійського корпусу Червоного козацтва (дві кавалерійські дивізії) під командуванням В. Примакова місцеві органи влади зібрали 7 млн. пудів хліба, що перевищувало завдання продрозкладки на 1,8 млн. пудів [5, с. 436].

Така політика радянських органів влади викликала обурення селян: практично вся губернія була охоплена селянськими повстаннями. Були й випадки, коли місцеві органи влади, головним чином сільради, відмовлялися виконувати продовольчі завдання. Зокрема, у листопаді 1921 р. на Поділлі намагалися зірвати роботу зі збору податків селянське збройне угруповання під керівництвом Палія [7, с. 176].

По всіх повітах працювали особливі сесії ревтрибуналів, що розглядали справи неплатників податку. Протестуючи проти цієї політики, селяни знищували продагентів, податкові списки, приховували землю і зерно. У 1921 р. у масштабі губернії прихована земля становила 20 % від загальної кількості угідь [7, с. 178].

Збір непосильного податку, який супроводжувався репресивними заходами, став однією з причин голоду, від якого постраждала значна частина населення губернії, зумовив поглиблення кризи сільського господарства на початку 1920-х років.

Коли почався збір податку з урожаю 1922 р., керівництво республіки начебто пішло на поступки селянам. У жовтні 1922 р. було видано постанову ВУЦВК про припинення усіх справ, пов'язаних зі збором продподатку, крім приховування землі і посадових злочинів. На 1922 р. Поділля зібрало 20 млн. 507 тис. 374 пуди хліба, тобто продподаток було виконано на 93,3 % [8, с. 21].

Запровадження нової економічної політики, особливо дозвіл вільної торгівлі сільськогосподарською продукцією і непоганий урожай 1922 р., сприяли поліпшенню ситуації в сільському господарстві. Розвиток товарно-грошових відносин зробив можливим перехід від чисельних натуральних податків, якими обкладалося населення, до єдиного грошового сільськогосподарського податку. Він був запроваджений у травні 1923 р. і враховував не тільки забезпеченість господарства землею, а й його прибутковість з основних галузей сільськогосподарського виробництва. Встановлювалася рухома шкала обкладання для кожної губернії, округи, району [9, арк. 55-57]. При цьому враховувалися класові ознаки: при розподілу податку на 1924/1925 господарський рік по Україні пересічно в бідняцькому господарстві припадало 80 коп. на дес., в середняцькому – 2 крб., в заможному – 7 крб. Крім того, бідняцьким господарствам надавалися пільги: 50% знижки податку для господарств, які не мали худоби, що підлягали обкладанню, і з посівною площею 1-1,5 десятин; повне звільнення від податку господарств з посівною площею 0,75 десятини, а також малопотужних господарств за рішення губвиконкому. Пільги отримували також родини червоноармійців та інвалідів [10, с. 46].

У 1923 р. зазнав змін і апарат зі збору податку: були ліквідовані продовольчі комітети і вся податкова робота була передана податковим підвідділам фінансових відділів виконкомів. Округові виконкоми на початку податкової кампанії скликали розширені сесії за участю голів райвиконкомів і сільрад, проводили агітаційну роботу на місцях і через пресу. Сільські ради збирали загальні збори селян, на яких інформували населення про порядок збору податку, складали податкові списки, нараховували податок тощо [8, с. 21].

Губернський виконком, визнаючи, що для слабких господарств єдиний сільськогосподарський податок був тяжким, в цілому для губернії вважав його посильним. Проте матеріали місцевих виконкомів засвідчують незадоволення майже усіх верств села оподаткуванням. Його недоліки були пов'язані зі встановленням грошового еквіваленту, обліком прибутковості окремого селянського господарства, низькою кваліфікацією податкового апарату. Це особливо виявилось в ході податкової кампанії 1923/1924

сільськогосподарського року, коли через «ножиці цін» між товарами промисловості та сільського господарства постійно змінювався грошовий еквівалент податку. Пуд жита у 1924 р. на ринку продавали за 65 коп., а пара чобіт коштувала 10 крб., фунт свинини віддавали за 25 коп., а 10 сірників – за 17 коп. [11, арк. 28]. Окрім, восени 1925 р., напередодні голодної зими 1926 р., більшість промислових товарів знову подорожчали на 50-100 %, а податок збільшився у 6-7 разів. Якщо 1924 р. він становив 5 крб., то 1925 р. – вже 35 крб. [12, арк. 4]. Враховуючи вартість промислових товарів та інші витрати, селяни змушені були для прохарчування купувати зерно на ринку, йти у найми. Наприклад, у с. Яришівка Могилів-Подільського району на осінь 1925 р. селяни харчувалися практично лише картоплею, 70 % худоби розпродали, частина з них виїжджали на заробітки до південних районів України. Для держави така політика, крім цього, оберталася несплатою податків. Так на осінь 1925 р. у Могилів-Подільській окрузі 14 районів сплатили лише 31% податків від запланованої суми [13, арк. 218]. Щоб якось поповнити бюджет, влада випустила «золоту позику», коли 10 крб. золотом зразка 1897 р. обмінювалися на 8-10 крб. паперовими грішми нового зразка, або за 1 срібний крб. платили 40-45 коп. [11, арк. 28].

Незадоволення селян викликали й додаткові місцеві збори, які нараховувалися разом із єдиним податком і призначалися для утримування місцевого радянського апарату [14, с. 51]. Результатом була відмова селян від сплати податку, численні скарги із проханням знизити податкові ставки. Питання про скасування заборгованостей по сільськогосподарському податку також складало значну долю в протоколах засідань президій виконкомів цього часу (1923-1925 рр.) [14, арк. 36].

Потрібно зазначити, що і в ці роки місцеві органи радянської влади, прагнучи вчасно зібрати податок, удавалися до жорстких заходів. Неплатники каралися штрафами, описом і продажем майна, віддавалися до суду, прилюдно оголошувалися ворогами трудового народу.

Отже, в 1923-1925 рр., організовуючи податкові кампанії, місцеві органи влади, як і раніше, керувалися не інтересами селянства, а вказівками партійних і керівних органів, що, разом із недосконалістю і відсутністю досвіду роботи податкового апарату, викликало незадоволення і опір селян.

Крім сільськогосподарського, фінансові відділи місцевих виконкомів збирали й інші види податків, виникнення яких було пов'язано з ліквідацією наслідків голоду, налагоджуванням товарно-грошових відносин, відновленням діяльності торговельних закладів, появою дрібних приватних підприємств: промисловий податок, яким обкладалися промислові й торговельні підприємства; загально-громадський податок на користь голодуючих; прибутково-майновий податок, що збирався із заможної частини міського населення; подвірньо-грошовий податок із селянських господарств; трудовий і гужовий податки; непрямі податки на різні товари, які вводилися поступово [8, с. 21]. Крім того, існували місцеві податки і збори, які, за постановою ВУЦВК і РНК УСРР, також відраховувалися в місцевий бюджет. Непокірних селян, які не хотіли платити податки, залякували оголосити ворогами радянської влади [15, с. 73].

Ще одним важливим напрямком діяльності місцевих рад було налагодження товарообміну, пізніше – торгівлі. Впровадження товарообміну було одним із заходів нової економічної політики, пов'язаним із заміною продрозкладки продподатком: після здачі фіксованого податку селяни отримали право продажу або обміну решти сільськогосподарської продукції на промислові товари. При цьому керівництво країни сподівалося обмежитися прямим товарообміном між селом і містом, який організовувався через продовольчі органи і кооперацію. На Поділлі право вести товарообмінні операції було надане продкомітету і губспілці. За угодою між губспілкою і опродкомом від 9 вересня 1921 р. вся заготівля сільськогосподарської продукції в межах Подільської губернії у порядку товарообміну була передана губспілці на монопольних засадах [7, с. 177]. Проблеми товарообміну влітку 1921 р. займали одне з головних місць у роботі губвиконкому, губекономнаради. Остання обговорила і затвердила механізм взаємодій опродкому і губспілки [7, с. 178]. При ній був організований комітет цін, який щоденно встановлював ціни на основні товари. У повітах виконкоми та економнаради організовували товарообмінні пункти, фонди промислових товарів для обміну.

Проте, як вимушене було визнати керівництво країни, ця спроба виявилася невдалою: товарообмін перетворився у звичайну торгівлю. Це пояснювалося нестачею промислової продукції, непідготовленістю продовольчого й кооперативного апарату, а також прагненням центру через встановлення еквіваленту вартості промислових і сільськогосподарських товарів

контролювати весь товарообмін. У результаті держава змушена була перейти до грошового обігу і торгівлі.

Питання розвитку торгівлі, як свідчать матеріали місцевих рад, займали значне місце в їхній роботі. При губернському та окружних виконкомах створювалися комітети внутрішньої торгівлі, діяльність яких була спрямована на регулювання внутрішнього губернського ринку, сприяння передусім розвитку державної і кооперативної торгівлі.

Виконавчі комітети, окрім того, здійснювали адміністративний і фінансовий контроль за роботою торговельних закладів. При цьому перевага віддавалася державним та кооперативним установам і здійснювався податковий тиск на приватні підприємства, що спричинило скорочення їх чисельності у 1923 р. Незважаючи на це, на споживчому ринку Поділля, як і України в цілому, переважали приватні торговці, які в 1924-1925 рр. задовольняли 76 % потреб ринку у продовольстві, одязі, господарських товарах [13, арк. 39].

В цілому, діяльність місцевих органів влади губернії щодо налагодження і розвитку торгівлі була позитивною. При цьому, однак, перевага віддавалася кооперативним формам торгівлі й чинилися перепони розвитку приватного підприємництва.

Отже, в перші повоєнні роки податкова діяльність влади здійснювалася на підставі методів «воєнного комунізму»: жорстокої централізації й мілітаризації продовольчої справи, конфіскації сільськогосподарської продукції у селян із забороною вільної торгівлі. Це зумовило використання в роботі місцевих органів влади репресивних заходів: продзагонів, військових частин, надзвичайних органів. В результаті у селян конфісковувалась майже вся вироблена продукція. Відповідальними за пограбування села були партійні органи. Вони не тільки проводили агітаційну роботу, але й давали прямі вказівки місцевим виконкомам, сільрадам і продорганам, вимагаючи застосування жорстких репресивних заходів.

Наступні 1923-1925 рр. характеризувалися позитивними змінами в податковій діяльності місцевих рад, які зумовлювалися запровадженням непу: переходом до єдиного грошового сільськогосподарського податку, що встановлювався заздалегідь.

Загалом державна податкова політика, яку проводили місцеві органи влади, особливо на початку 1920-х років, була спрямована передусім на досягнення політичної мети, а не на стимулювання розвитку економіки республіки і її складової частини – Поділля.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Корновенко С.В., Лазаренко В.М. Село. Хліб. Гроші: Податкова політика радянської влади в українському селі в період непу. – Черкаси, 2004.
2. Калініченко В.В. Селянське господарство в Україні в період непу. – Харків, 1997; Ганжа О.І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917-1927 рр.). – К., 2000; Лях С.Р. Наймана праця в сільському господарстві України в умовах непу. – К., 1990; Морозов А.Г. Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу непу. – Черкаси, 1993; Лазуренко В.М. Заможне селянство України в умовах непу. – Черкаси, 2003; Денисовець П.М., Єрмак О.П. Податкова політика радянської держави щодо селянства України в 1921-1929 рр. // УІЖ. – 1982. - №6.
3. Григорчук П.С., Мельничук О.А. Комітети незаможних селян на Поділлі (1920-1933 рр.). – Вінниця, 2001.
4. Кульчицький С.В. УРСР в добу «воєнного комунізму» (1917-1920). – К., 1994.
5. Отчет губисполкома Подолії за 1920-1921 гг. – Вінниця, 1922.
6. Петренко В.І. Причини селянської війни проти більшовиків в Україні 1920-22 рр. // Наукові записки ВДПУ. Серія: Історія. Вип. IV. – Вінниця, 2002.
7. Хозяйственное строительство на Подолії. Отчет губэкономсовещания Украинскому экономическому совету за август – декабрь 1921 г. – Вінниця, 1922.
8. Отчет Подольского Губернского Исполнительного комитета за 1923 год к 4-му Губернскому съезду Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов. Январь 1924 г. – Вінниця: Подольская печать, 1924.
9. ЦДАВО України. – Ф.27. – Оп. 4. – Спр. 80.
10. Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). – К., 1996.
11. ДАВО. – Ф. 31. – Оп. 1. – Спр. 25.
12. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 1887.
13. ДАВО. – Ф.31. – Оп. 1. – Спр. 58.
14. ДАВО. – Ф.1. – Оп.1. – Спр. 5.
15. Кульчицький С.В. Україна між двома світовими війнами (1921-1939). – К., 1999.

Григорчук П.С., Тучинский В.А. НАЛОГОВАЯ ПОЛИТИКА СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ НА ПОДОЛИИ В НАЧАЛЕ 20-Х ГГ. XX В.

В статье рассматривается налоговая политика местных органов советской власти на Подолье в начале 20-х годов XX века.

Ключевые слова: Подолье, советы, продразверстка, продналог, нэп, трибуналы, крестьянские восстания, большевики, голод.

Grigorchuk P.S., Tyhinskiu V.A. THE TAXING POLICY OF LOCAL GOVERNMENT BODIES IN PODILIA AT THE BEGINNING OF 20-S YEARS OF THE XX –TH CENTURY.

This article deals with the taxing policy of local government bodies in Podilia at the beginning of 20-s years of the XX-th century.

Keywords: Podilia, soviets, food requisitioning, tax in kind set, NEP, tribunal, peasants revolts, bolsheviks, famine.

УДК 94 (477.43/44)«19»: 342.56

Н.П. Кузьмінець, Зінченко О.В.

СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ СУДОВОЇ СИСТЕМИ НА ПОДІЛЛІ НА ПОЧАТКУ 1920-Х РР.

В статті простежується процес становлення і функціонування радянської судової системи на Поділлі на початку 20-х років XX ст.

Ключові слова: більшовики, Поділля, судова система, ревтрибунали, народний суд, кримінальні справи, судово-слідчий апарат, революційна законність

В сучасних умовах розбудови суверенної Української держави важливого значення набула проблема організації діяльності правоохоронних органів, які б реально захищали інтереси населення. Особливий інтерес до цього питання обумовлений останніми подіями в нашій країні, пов'язаними з початком реформування та реорганізацією судових органів, міліції та інших правоохоронних органів. У зв'язку з цим актуальним є дослідження організації та діяльності органів забезпечення законності та правопорядку України на різних етапах її розвитку.

В українській історіографії відсутні спеціальні праці, які б прямо торкалися теми даної статті. Проте окремі питання, пов'язані з темою роботи стали предметом вивчення дослідників. Основна частина праць, в яких досліджується історія органів забезпечення законності і правопорядку України в 20-ті роки, була видана в період з другої половини 50-х до середини 80-х років [1]. Ці роботи присвячені діяльності судово-слідчих установ, робітничо-селянських інспекцій, надзвичайних комісій. В них проглядаються загальні проблеми формування радянської системи правоохоронних органів в Україні в роки громадянської війни та відбудови народного господарства, керівництво ними з боку комуністичної партії, участь в їх діяльності робітників та червоноармійців.

Позитивні зміни в суспільстві після 1985 року знаменували новий етап розвитку історичної науки в Україні. З кінця 80-х років з'являються праці, для яких характерний новий підхід до проблем історії України, зокрема історії становлення та функціонування правоохоронних органів в 20-ті роки XX ст.[2]. Ці праці містять принципово нові оцінки щодо функціонування судово-слідчих і позасудових органів, характеризують радянську систему правоохоронних органів в Україні як чужорідну, насаджену більшовиками: в процесі її формування активну роль відіграли правоохоронні органи і надзвичайні позасудові установи (НК та ревтрибунали). Останнім часом з'явилися окремі праці, у яких досліджується діяльність судових органів Подільської губернії в 1920-1925 рр. [3] Проте комплексні дослідження діяльності органів забезпечення законності та правопорядку, які включають судово-слідчі установи, РСІ, органи НК – ДПУ, міліцію та карний розшук в 1920-1925 рр. відсутні, що й обумовило вибір теми даної статті.

В Україні, за прикладом РСФСР, на кінець громадянської війни склалися дві системи судових органів: революційні трибунали, до компетенції яких відносилися справи про шпигунство, державну зраду, контрреволюційні та інші небезпечні для більшовицької держави